УДК 821.161.2’06-4.09Дейч:015(477)

МАЛАНІЙ Олена – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури, Волинський національний університет імені Лесі Українки, пр. Волі, 13, Луцьк, 43000, Україна (Malanij.Olena@vnu.edu.ua)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6651-9871

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.46.8

Бібліографічний опис статті: Маланій, О. (2021). Українiка Олександра Дейча – автора повісті про Лесю українку «Ломикамінь». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 46,* 64–72. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.46.8

УКРАЇНІКА ОЛЕКСАНДРА ДЕЙЧА – АВТОРА ПОВІСТІ ПРО ЛЕСЮ УКРАЇНКУ «ЛОМИКАМІНЬ»

Анотація. *У статті йдеться про видатного українського письменника, вченого, перекладача, мистецтво- та літературознавця, який народився, виріс і здобув освіту у Києві на помежів’ї культур та мов (української, єврейської та російської), Олександра Йосиповича Дейча. Увагу звернено на культурне оточення, у якому формувався світогляд О. Дейча, виник інтерес та проявилися любов і повага до української літератури, театру. З’ясовано біографічні факти, пов’язані з його зацікавленістю життєтворчістю українських письменників, зокрема Лесі Українки. Простежено творчі та дружні зв’язки, які послугували підґрунтям для перекладів творів української літератури та її популяризації на світовому рівні: знайомство з М. Старицьким, М. Заньковецькою, родиною Косачів, дружба та співпраця з М. Рильським, Лесем Курбасом. Виявлено умови та етапи з’яви, формування та розвою «українського контексту» в творчій спадщині та науковій і перекладацькій діяльності О. Дейча. Проаналізовано «українiку» О. Дейча, його російськомовні переклади, статті, спогади, есеї про представників української культури: І. Котляревського, Т. Шевченка, В. Стефаника, Лесю Українку, Леся Курбаса, М. Куліша та ін. Особливу увагу приділено листуванню та дружбі з М. Рильським. Акцентовано на дослідженнях про самого О. Дейча, на жаль, сьогодні ще нечисленних і малопомітних. У статті перераховано найбільш значущі книги й переклади авторства О. Дейча, які становлять неабиякий інтерес для дослідників української літератури. Наголошено на необхідності глибокого осмислення наукової та творчої спадщини людини, яка, володіючи енциклопедичними знаннями, будучи інтелектуалом і видатним ученим своєї доби (1893 – 1972 рр.), у непростих умовах радянського часу присвятила себе збереженню української культурної спадщини й промоції української літератури поза межами України; розставлено відповідні акценти крізь часові та ідеологічні нашарування, які заважали доброму імені вченого зайняти почесне місце в історії розвитку української культури. Цим умотивовано актуальність розвідки.*

Ключові слова: *Олександр Дейч, українiка, українська література, Леся Українка, переклади.*

MALANII Olena – *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13, Svobody Avenue, Lutsk, 43000, Ukraine (Malanij.Olena@vnu.edu.ua)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6651-9871

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.46.8

To cite this article: Malanii, O. (2021). Ukrainika Oleksandra Deicha – avtora povisti pro Lesiu Ukrainku «Lomykamin» [O. Deych’s «Ukrainika» – author of the story about Lesya Ukrainka “Lomykamin (Saxifrage)»]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho*

© Маланій Олена, 2021

pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia «Filolohiia» – Problems of Humanities. «Philology» Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 46, 64–72. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.46.8 [in Ukrainian].

O. DEYCH'S «UKRAINIKA» – AUTHOR OF THE STORY ABOUT LESYA UKRAINKA «LOMYKAMIN (SAXIFRAGE)»

Summary. *The article is about an outstanding Ukrainian writer, scientist, translator, art and literary critic, who was born, raised and educated – on the border of cultures and languages (Ukrainian, Jewish and Russian) in Kyiv, about Oleksandr Yosypovych Deych. Attention is drawn to the cultural environment in which the worldview of O. Deych was formed, there was interest and love and respect for Ukrainian literature and theater. Biographical facts related to the researcher's interest in the life of Ukrainian writers, in particular Lesya Ukrainka, are being clarified. Creative and friendly ties are traced, which became the basis for translations of Ukrainian literature and its popularization at the world level – acquaintance with M. Starytsky, M. Zankovetska, the Kosach family, friendship and cooperation with M. Rylsky, Les Kurbas. The conditions and stages of emergence, formation and development of the «Ukrainian context» in the creative heritage and scientific and translation activities of O. Deych are revealed. O. Deych's «Ukrainika» is analyzed – his Russian translations, articles, memoirs, essays on the representatives of Ukrainian culture – I. Kotlyarevsky, T. Shevchenko, V. Stefanyk, Lesya Ukrainka, Les Kurbas, M. Kulish, etc. Special attention is paid. correspondence and friendship with M. Rylsky. Emphasis is placed on research about O. Deych himself – unfortunately, currently few and inconspicuous. The article lists the most significant books, translations, authorship of O. Deych, which are of great interest to researchers of Ukrainian literature. It is hoped that a deep understanding of the scientific and creative heritage of a man who, having encyclopedic knowledge, being an intellectual and an outstanding scientist of his time (1893-1972), in the difficult conditions of the Soviet era, devoted himself to preserving cultural heritage and promoting Ukrainian literature outside Ukraine. Appropriate accents were placed through temporal and ideological layers, which prevented the good name of the scientist to take an honorable place in the history of Ukrainian culture. This motivates the relevance of intelligence.*

Key words: *Oleksandr Deych; Ukrainika; Ukrainian literature; Lesya Ukrainka; translations.*

Постановка проблеми. «Кожен напрям його творчості – тема для серйозного наукового дослідження: Дейч-письменник, Дейч-драматург, Дейч-літературознавець, Дейч-перекладач, Дейч-редактор, Дейч-театрознавець, Дейч і Україна, Дейч і Київ, епістолярна спадщина Дейча і т. д. і т. п.» (Рибаков, 2000). Додамо від себе: «Дейч і Леся Українка». Ім'я Олександра Йосиповича Дейча добре відоме поціновувачам світової культури, ученим-філологам, перекладачам.

Літературознавець, письменник, доктор філології та мистецтвознавства, театральний критик, перекладач, автор тисячі наукових праць – книг, статей, спогадів, нарисів, есеїв, критичних заміток про театр, рецензій, перекладів російською творів О. Вайльда, Г. Гайне, Е.М. Рільке, Д. Свіфта, М. Твена, Гі де Мопассана, О'Генрі, Е. Золя, Сервантеса, Б. Шоу, А. Зегерс, Дж.Г. Байрона, Новаліса, Т. Шевченка, Лесі Українки, М. Рильського, автор першої книги знаменитої біографічної серії «Життя чудових людей» – про Генріха Гайне (1933).

Оскільки нас цікавить літературознавчий та перекладацький доробок О. Дейча у зв'язку з українською літературою, спробуємо виявити й дослідити всі дотичні, похідні й корені зацікавленості вченого життям та творчістю українських письменників, зокрема Лесі Українки.

Усе своє життя О. Дейч присвятив літературі й мистецтву, вивченню світової культурної спадщини, пропаганді творів українських письменників. «Про його ранні переклади схвально відгукувався Микола Гумільов, ще підлітком він зустрічався в Будапешті із Зигмундом Фройдом. Дейч був першим із радянських діячів мистецтва, з ким спілкувався Марк Шагал. У його записнику зафіксовані зустрічі з Альбертом Ейнштейном, Роменом Роланом, Бертольтом Брехтом, Бернардом Шоу, Максом Рейнхардтом, Ліоном Фейхтвангером, Кнутом Гамсуном», «високо

цінували Дейча Олексій Толстой і Анна Ахматова, особливо добрі стосунки склалися у них в евакуації, в Ташкенті» (Чепалов, 2010). Що ж стало похідною глибоких зацікавлень Олександра Дейча українською літературою та популяризації її, зокрема життєтворчості Лесі Українки? Спробуємо з'ясувати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про Олександра Дейча, на жаль, написано дуже мало. Мізерні біографічні відомості у Вікіпедії, «Енциклопедії сучасної України», «Короткій літературній енциклопедії» (ККЕ), «Російській єврейській енциклопедії», а також статті, переважно в Інтернет-просторі, найчастіше приурочені 120-річному ювілею О. Дейча (2013): «Безліч облич Олександра Дейча» (М. Рибаков), «Затребуваний часом Дейч» (В. Крикуненко), «Цей мудрець ніколи не постаріє» (М. Михайлова), «О.Й. Дейч. Радянський літературознавець світового масштабу» (М. Кечинов), «Серце і час Дейч» (К. Константинова), «Олександр Дейч, людина на всі часи» (А. Чепалов), «Великий трудівник» (Л. Череватенко), «Чарівне перо Олександра Дейча» (В. Лукашев). Свого часу добре слово про О. Дейча сказали Іван Драч (Олександр Дейч і українська культура. *Духовний меч*. Київ, 1988), Лесь Танюк (Александр Дейч. *Слово. Театр. Життя: вибране в 3-х т. Т. 2: Театр*. Київ: Альтерпрес, 2003), Павло Мовчан (Формула доброти. *Літературна Україна*. 1993. 27 трав.), Григорій Кочур (Все идет, все проходит… *Ренессанс*. 1993. № 2).

Збереглося цікаве листування О. Дейча з українським поетом і перекладачем М. Рильським, із яким довго й плідно товаришував (Листи М. Рильського до О. Дейча. Рильський М. *Зібрання творів*. Київ, 1990. Т. 20), пізніше опублікована розлогіша версія, надана вдовою О. Дейча, його вірною супутницею Євгенією Малкіною-Дейч («Живемо змістовно і патетично безглуздо…» – альманах Інституту юдаїки «Єгупець») (6).

2009 р. в Києві, у видавництві «Фенікс», побачила світ книга «Між серцем і часом: Спогади про Олександра Дейча» (13). «Серед учасників збірки – поети (М. Рильський, Л. Озеров, Я. Хелемський, П. Мовчан, Н. Кончаловська, М. Браун, М. Тихонов), видатні перекладачі (В. Левик, Л. Гінзбург, Л. Мкртчан та ін.), яскраві літературознавці (Е. Кніпович, Я. Гордон), діячі культури (І. Луначарський, Л. Танюк, К. Шилов, Б. Єфімов, І. Козловський)…» (14).

А є ще епістолярій – листування дружини О. Дейча Евгенії Малкіної-Дейч із відомим дослідником творчості Лесі Українки Олександром Рисаком, що збережений у приватному архіві й є частиною фонду науково-дослідної лабораторії з вивчення життя та творчості Лесі Українки (біобібліографічний відділ імені професора О. Рисака) ВНУ ім. Лесі Українки (Луцьк). У листах виявляємо багато цікавих деталей, спогадів, моментів із життя та наукової діяльності О. Дейча. Але це тема окремої розвідки.

Усе зазначене характеризує О. Дейча як патріота України, який доклав максимум зусиль для промоції її культурної спадщини у світі. Однак постала потреба розставити відповідні акценти крізь часові та ідеологічні нашарування, які заважали доброму імені вченого зайняти почесне місце в історії розвитку української культури. Цим умотивовуємо **актуальність** нашої розвідки.

Метою статті є виявлення умов та етапів формування «українського контексту» в творчій спадщині та діяльності О. Дейча. **Завданням** статті є аналіз життєвих фактів, оточення, впливів, особистих контактів О. Дейча задля встановлення того, як у вченого-інтелектуала такого масштабу виникла зацікавленість українською літературою, бо ж вона не випадкова.

Виклад матеріалу. Народжений 1893 р. у Києві в сім'ї відомого на той час українського лікаря-фізіотерапевта, доктора медицини, засновника Київської водолікарні Йосифа Яковича Дейча (який, до речі, родом із Луцька), Олександр з дитинства жив в оточенні української культури – літератури, музики, театру. «Він виріс у висококультурній київській сім'ї, у будинку розмовляли п'ятьма мовами» (Крикуненко, 2010). У Києві на вулиці Михайлівській, 22-А на початку XX століття розташовувалася водолікарня Йосипа Дейча, який був головою фізіотерапевтичної секції Київського єдиного науково-медичного товариства. Є спогади сучасників (про це розповідає Віктор Ціон, провідний науковий співробітник музею М. Рильського у Києві), що 1914 р. в клініку Й. Дейча звернувся студент медичного факультету Київського університету Свя-

того Володимира Михайло Булгаков із проханням про проходження практики. Й. Дейч спочатку погодився. Але під час співбесіди майбутній практикант почув, як Й. Дейч розмовляє з домашніми українською мовою та невдало пожартував, чим принизив українців та їхню мову. Урешті Йосип Якович відмовив М. Булгакову в проханні.

Професіоналізм Й. Дейча високо цінували колеги, зокрема відомий київський лікар Теофіл Яновський, за скеруванням якого в клініці якраз Дейча проходила курс лікування Леся Українка. Клініка Йосипа Дейча була не зовсім звичайною. Удень лікар приймав пацієнтів, серед яких були також М. Коцюбинський, Є. Чикаленко, М. Заньковецька, М. Садовський, родини Лисенків та Рильських. А вечорами в стінах клініки влаштовувано музичні та поетичні вечори, на одному з яких читав свій перший вірш тринадцятилітній М. Рильський. Із того часу й зародилася дружба молодшого Дейча – Олександра – з автором «Голосіївської осені», яка тривала усе життя.

О. Дейч закінчив київську гімназію та університет Святого Володимира (1911–1917), досконало володів українською та багатьма європейськими мовами. 1914 р. разом із режисером М. Фореггером створив у Києві Інтимний театр (Київський театр мініатюр). У 1918–1919 рр. він був редактором журналу «Куранты» (Київ), викладав у студії екранного мистецтва, студії «Молодого театру» (1918), Театральній академії (1919), майстерні екранної творчості. О. Дейч працював професором у Музично-драматичному інституті ім. М. Лисенка. Брав участь у створенні й становленні київського Театру юного глядача (нині Театр на Липках). Після 1925 р. працював в Інституті театрального мистецтва (Москва), під час Другої світової війни – у Середньоазіатському університеті (Ташкент) (Рибаков, 2004). Публікував свої праці в «Київському театральному кур'єрі», «Масках», «Київських новинах», «Київській пошті», «Київських відгуках», «Київському тижні», а також в одеській і московській пресі.

Отримавши вищу філологічну освіту в Київському університеті Св. Володимира (1917), Олександр Дейч перейнявся глибокою повагою до талановитих людей українського мистецтва, до їхньої творчості. «Олександр Йосипович вихований київським літературним і театральним середовищем початку XX століття, де уживалися українська й єврейська, польська і російська культури, художній авангард і місцеві національні традиції» (Чепалов, 2010). Український театр у своєму становленні багато в чому завдячує саме О. Дейчу. Він був одним із перших театральних критиків театрів Леся Курбаса та Гната Михайличенка. Як театральний критик першим опублікував дві п'єси Миколи Куліша російською мовою, а також залишив спогади про Леся Курбаса («Людина, яка була театром»).

Представник багатьох культур, він жив і творив «на пограниччі», завжди намагався бути сполучною ланкою між літературами, часом, людьми. О. Дейча завжди хвилювали проблеми дуже близької йому української культури. Цьому він і присвятив усе своє життя.

Олександр Дейч цікавий нам і як перекладач української літератури, її амбасадор у світі. Він видавав, перекладав, популяризував, коментував твори І. Котляревського, Т. Шевченка, В. Стефаника, С. Васильченка, О. Олеся, стару та нову драму. «Від 1944 р. очолював редакцію літератур народів СРСР у Держлітвидаві (Москва), де за його безпосередньої й активної участі вийшли російські видання творів Т. Шевченка (обидва – у 5-ти т.), Лесі Українки (у 3-х і 4-х т.), М. Коцюбинського (у 4-х т.), Панаса Мирного (у 4-х т.), однотомні видання творів С. Васильченка, О. Кобилянської, Т. Бордуляка, збірки М. Рильського, П. Тичини, М. Бажана, В. Сосюри, Л. Первомайського, Г. Косинки та ін. О. Дейч плідно співпрацював із перекладачами під час видання творів Т. Шевченка німецькою (Москва, 1951; 1953) та французькою (Париж, 1964; передмова – Д. і М. Рильського) мовами» (Дроб'язко, 2004).

Особливо нас цікавить життєтворчість Лесі Українки в рецепції О. Дейча, адже саме Леся Українка стала для дослідника символічною зв'язною ланкою між культурами, народами, епохами, літературами. Дослідник творчості Лесі Українки український літературознавець О. Рисак зауважує, що О. Дейч, «уперше зацікавившись творчістю Лесі Українки ще в 1914 р., після перегляду «Камінного

господаря» у постановці М. Садовського, усе своє подальше творче та громадське життя присвячує вивченню й популяризації спадщини української письменниці: він досліджує її творчість як учений, організовує перекладацькі сили поезії Лесі Українки майже для всіх післявоєнних російських видань, редагує їх, пише критико-біографічний нарис «Леся Українка», вступні слова до збірок перекладів, повість «Ломикамінь», низку наукових статей, сам перекладає її вірші і драми» (Рисак, 1981, с. 78). О. Рисак дає високу оцінку редакторському таланту О. Дейча, як і М. Рильському та М. Брауну, називає цю трійцю «диригентською місією», описуючи роботу над виданням російського тритомного зібрання творів Лесі Українки (25 кращих перекладачів). Завданням редакторів було «підпорядкувати розмаїття творчих індивідуальностей поетів-перекладачів єдиному стилю української поетеси» (Рисак, 1981, с. 93).

1953 р. в Москві в «Державному видавництві художньої літератури» О. Дейч опублікував критико-біографічний нарис «Леся Українка» – перше видання (друге, доповнене, вийшло 1954 р.). Ця книга не лише знайомила російського читача з особистістю письменниці, а й була досить успішною спробою проаналізувати творчість авторки через сорок років після її смерті. Саме у цій книзі українська поетеса, чий голос так сильно звучав на рубежі XIX–XX ст., постає перед читачами поетом-громадянином, проповідником думок і прагнень свого народу, працьовитою й мужньою, багатогранною й талановитою письменницею. О. Дейчу було важливо показати Лесю Українку також і як людину, що не скорилася долі, яка попри всі перешкоди зуміла вистояти й донести своє сильне слово до читачів: «Літературна спадщина Лесі Українки багатогранна і широка… Леся Українка була письменником нового типу» (Дейч, 1954, с. 157). Аналізуючи лірику, драматичну творчість і прозу письменниці, О. Дейч дійшов висновку, що «письменниця прагнула насамперед бути вірною принципам життєвої правди. У її численних висловлюваннях про літературу послідовно проводиться думка про те, що справжній художник повинен бути нерозривно пов'язаний із насущними завданнями сучасності» (Дейч, 1954, с. 158).

Як справжній літературознавець, О. Дейч намагається розібратися в «секретах поетичної творчості» української письменниці, осягнути огром її спадщини. Проаналізувавши всі обставини, що впливали на формування творчого потенціалу Лесі Українки, він, на нашу думку, наблизився до розгадки таємниці сили її слова: «Поетеса справедливо стверджувала, що «у літературі важливіші портрети, а не фотографії … що без «вигадки» немає літератури, що справді реалістичним описом можна назвати тільки те, що перед очима читача створює яскраву і виразну картину». Леся Українка прагнула до такої яскравості змальованих нею реалістичних картин. Для цього їй доводилося вести велику підготовчу роботу і ретельно вивчати матеріал, історичний, етнографічний, побутовий різних епох і народів»; «Леся Українка поєднувала у своїй особі ретельність і вдумливість вченого із бойовим темпераментом і гарячою фантазією великого художника» (Дейч, 1954, с. 159–160).

Олександр Дейч, безумовно, перейнявся глибокою повагою до жінки, чий бойовий дух і прагнення свободи, волі долали найскладніші випробування в житті. Її герої, упевнений автор книги, створені для боротьби й перемоги: «Відмова від особистого в ім'я суспільного, висока принциповість, вірність до кінця народній справі – ось якості героя-борця, оспівані Лесею Українкою» (Дейч, 1954, с. 161). Не міг О. Дейч не сказати про ще одну рису Лесиної поезії, яка робить неповторним кожне її слово, наповнює його особливим змістом: «Поезія Лесі Українки відрізняється великою музикальністю і співучістю. Із дитячих років у поетеси проявилася любов до музики, але хвороба руки змусила її відмовитися від музичних занять. Проте вона до останніх років зберегла живий інтерес до музики: ходила на концерти, слухала видатних музикантів і співаків, сама записувала народні мелодії і вважала музику своїм покликанням» (Дейч, 1954, с. 165). Помічає дослідник і те, що Леся Українка «в області літературної мови слідувала кращим класичним традиціям» (Дейч, 1954, с. 171).

Незважаючи на обов'язкові для радянського часу ідеологічні прив'язки і «напилення», які всіляко намагався обійти автор нарисів про Лесю Українку, проте змушений

був їх дотримуватися заради чергової згадки доброго імені Лесі, можна загалом говорити про досить-таки вдалу й дуже потрібну спробу літературознавчого аналізу різножанрових творів «художника-новатора», про намагання популяризувати ім'я та творчість Лесі Українки, довести актуальність її думок у середині XX ст. та чітко окреслити значення її творчості, її місце у світовій культурі.

Авторству О. Дейча належить також художньо-біографічна повість про Лесю Українку «Ломикамінь. Повість про Лесю Українку», що вийшла у Москві, у видавництві «Дитяча література» 1971 р. В анотації до книги читаємо: «Різноманітна гама почуттів і думок Лесі Українки, її окрилений поетичний світ, перейнятий гарячою людяністю, становлять основу цієї ліричної повісті. Вона побудована на фактичних даних, які допомагають розкрити перед читачем епоху, в яку жила і творила Леся Українка. Дія повісті розгортається в Києві, у Мінську, на Волині, у Галичині, у Петербурзі, у Швейцарії та Італії. На сторінках цієї книги розкривається вольова, одухотворена натура Лесі Українки в колі її сучасників» (Дейч, 1971, с. 2). Передмову до книги написав відомий український поет і перекладач, близький друг О. Дейча Максим Рильський, де розшифровує й назву повісті: «Тендітна дівчина, яка страждає на тяжку недугу, побачила в горах полум'яно-червону квітку, яка пробивалася крізь камінь. Це була каменоломка (ломикамінь). Незабаром із приводу цієї квітки у Лесі Українки виник вірш «Saxifraga». Цей епізод із життя Лесі Українки, цей її вірш і навели О. Дейча на думку назвати повість, яка лежить перед читачами, «Ломикамінь» (Дейч, 1971, с. 5). «Я вважаю, що незалежно від моїх інтересів пропаганда «Ломикаменя» є пропаганда Лесі…», – констатує О. Дейч у листі до М. Рильського з Дубулти від 31 серпня 1962 р. (Живем содержательно, 2010). Повість О. Дейча про Лесю Українку належить до художньо-біографічної прози, хоча автор, безперечно, був знайомий і з архівними матеріалами, і зі спогадами. Але, як зауважує М. Рильський, «у повісті поряд із реальними іменами і подіями є й надумані, яких, може, й не було насправді, але які могли бути» (Дейч, 1971, с. 5).

Про те, як вимогливо ставився О. Дейч до своєї роботи, свідчить той факт, що для нього, дослідника не лише літературної творчості, а й персоналій письменників, була важлива кожна дрібниця. Ось як радиться автор повісті з давнім другом М. Рильським, діляючись ідеями про майбутню книгу, присвячену Лесі Українці: «Є дрібниці, які теж турбують мене. Ось, наприклад, у сцені зустрічі Лесі з Франком – як вони повинні звертатися один до одного, то чи по імені та по батькові, то чи «пан Іван» та «панна Леся». Сама Леся, як я помітив, уникала таких звернень і навіть удавалася до слова «товариш» або Chermaitre»; «хотілося стежити за головним – за загальною концепцією повісті, за розвитком образу Лесі, а дещо другорядне випадало»; «треба нарешті написати про Лесю щось правдоподібне і далеке від сентиментальності Миколи Олійника та «журавлини» Смілянського (Л. Смілянський – автор книги про Лесю Українку «Червоні троянди» (уточнення наше. – *О.М.*)). Якщо у мене не вистачило сил белетриста, то треба зробити все можливе, щоб дотягнути повість… Не забувайте, що вона призначена для школярів старшого віку, і багато, що потрібно було б поглибити, не піддається цьому в такому оповіданні»; «я хочу сказати, що повість про Лесю – наша спільна справа, і я щасливий, що Ви погодилися бути куратором цього опусу»; «спасибі за уважне читання «Ломикаменя». 99% зауважень приймаю із вдячністю і найближчим часом допрацюю рукопис» (Живем содержательно, 2010). Є у цих словах і прагненнях щось надзвичайно трепетне і шанобливе у стосунку до Лесі, щось позбавлене будь-якого пафосу чи надмірної «ідолізації». Щось таке людяне і людське.

Попри величезну зайнятість Олександра Дейча науковими працями, літературною діяльністю, перекладами він, «потомственний киянин, став чимось на зразок неформального культур-аташе України в Москві, ніким не призначеним, але, однак, повноважним і гідним представником української культури. Переклади класичної та сучасної української літератури, редагування видань цих перекладів, просування в друк перекладів української прози й поезії, відновлення честі і спадщини ошельмованих радянською владою українських письменників, зовнішнє та внутрішнє

рецензування українських книг, літературознавчі дослідження і критичні статті про українські книги й письменників, науково-популярні та художні твори про Шевченка і Лесю Українку – такий розмах його занять у галузі україністики» (Живем содержательно, 2010).

Висновки. Олександр Дейч багато зробив для популяризації творчості багатьох українських письменників, зокрема Лесі Українки, за межами України. Численні книги перекладів її поезій російською мовою з його вступним словом, коментарями, примітками та за його редакцією, критичний нарис і біографічна повість – свідчення невтомної діяльності на благо збагачення й збереження світової культурної спадщини, увіковічення імені та творчості української письменниці світового рівня. У радянські часи це було непросто. Але йому вдалося. Звісно, дослідник і перекладач був обмежений у можливостях висловити всі свої думки щодо Лесі Українки, але те, що зробив О. Дейч, заслуговує на повагу та вдячність. Ім'я й твори Лесі Українки були в «плей-листі» російськомовного читача, повсякчас нагадуючи про українську літературу та її знакові постаті. Він – справжній амбасадор української літератури, зокрема імені та творчості Лесі Українки поза межами України.

Наведемо видання, присвячені лише Лесі Українці, які вийшли завдяки невтомній праці О. Дейча: «Леся Українка. Вибране» (Москва, 1946), «Леся Українка. Зібрання творів в 3-х томах» (Москва, 1950), «Леся Українка. Вибрані твори» (Ленінград, 1951), «Леся Українка. Вірші і поеми» (Ленінград, 1951), «Леся Українка. Вибрані твори» (Тула, 1951), «Леся Українка. Вірші і поеми» (Москва, 1953), «Леся Українка. Критико-біографічний нарис» (Москва, 1953, 2-е вид. – 1954), «Леся Українка. Вибрані твори» (Новосибірськ, 1954)», «Леся Українка. Зібрання творів в чотирьох томах» (Москва, 1956), «Леся Українка. Лірика» (Москва, 1963), «Леся Українка. Вибране» (Москва, 1971), «Леся Українка. Грай, моя пісне! Вірші» (Москва, 1971), «Леся Українка у спогадах сучасників» (Москва, 1971), «Леся Українка. Вибране» (Москва, 1971), «Ломикамінь» (Москва, 1971), «Леся Українка. Вибране» (Москва, 1984), «Леся Українка. Лісова пісня. Лірика і драматичні твори» (Москва, 1988). Отже, бачимо, що творчість Лесі Українки перебувала у центрі його досліджень і перекладів.

2001 р. вдова О. Дейча, Євгенія Кузьмівна, подарувала музею Максима Рильського в Києві чудову бібліотеку, так звану «україніку О. Дейча», яку вона поповнювала і після його смерті. Бібліотека налічує майже дві тисячі томів. Дореволюційні видання, книги 20–30-х років, величезна Шевченкіана. Це ще одне свідчення любові та прихильності родини О. Дейча до України та її культурної спадщини.

Перспективу подальших розвідок пов'язуємо з об'єктивною оцінкою творчості О. Дейча, його внеску в популяризацію імені Лесі Українки поза межами України та з потребою повернення в літературознавчий дискурс імені «людини воістину європейської культури» (В. Крикуненко, 2010).

Перспективою подальших досліджень є вивчення життєтворчості Лесі Українки крізь призму спогадів, листів, художніх біографій про неї, оточення, культурно-мистецького середовища та постатей, що долучилися до становлення й розвитку науки про письменницю.

ЛІТЕРАТУРА

Александр Дейч – Украина в сердце, Вселенная в душе : Переписка М.Т. Рыльского с А.И. Дейч. *Ренесанс*. 2013. №№ 2, 3. URL: https://renaissanceworl.ucoz.ru/index/pamjat_2013/0-52.

Дейч Александр Иосифович. *Краткая литературная энциклопедия (КЛЭ)*. URL: http://feb-web.ru/feb/kle/kle-abc/ke2/ke2-5601.htm.

Дейч А. Леся Украинка. Критико-биографический очерк ; изд. 2-е, доп. Москва : Гослитиздат, 1954. 175 с.

Дейч А. Ломикамень. Повесть о Лесе Украинке. Москва, 1971. 192 с.

Дроб'язко Л. Дейч Олександр Йосипович. *Енциклопедія сучасної України* : у 30 т. / ред. кол. І.М. Дзюба та ін. ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001–2020. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=21321.

«Живем содержательно и – патетически бестолково…»: Письма А. Дейча М. Рыльскому. *Єгупець*. № 19. *Дух і Літера*. 2010. URL: http://ju.org.ua/en/publicism/369.html.

Захарова Г. Осяяні сонцем. 2002. URL: https://dt.ua/SOCIETY/osyayani_sontsem.html.

Кечинов М. А.И. Дейч. Советский литературовед мирового масштаба. 2013. URL: http://comstol.info/2013/05/obshhestvo/6540.

Константинова Е. Серце і час Дейч. 2009. URL: https://dt.ua/SOCIETY/sertse_i_chas_deych.html.

Крикуненко В. Востребованный временем Дейч. *Ренессанс*. 2010. № 3. URL: https://renaissanceworl.ucoz.ru/index/k_r_i_t_i_k_a/0-11.

Леся Украинка в воспоминаниях современников / сост., вступ. ст. и ком. А. Дейча. Москва, 1971.

Лукашев В. Чарівне перо Олександра Дейча. *Український театр*. 1991. № 1. Січень-лютий. С. 31–32.

Между сердцем и временем: Воспоминания об Александре Дейче. Киев : Феникс, 2009.

Михайлова М. «Этот мудрец никогда не состарится…». *Знамя*. 2010. № 11. С. 204–206.

Пащенко В. У Києві презентували книгу «Между сердцем и временем. Воспоминания об Александре Дейче». *Укрінформ*. 2009. URL: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:pXaTjGp6Zk0J:https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/814376-u_kiv_prezentuvali_knigu_megdu_serdtsem_i_vremenem_vospominaniya_ob_aleksandre_deyche_818800.html+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua.

Рибаков М. Дейч Олександр Йосипович. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол. : В.А. Смолій (гол.) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2004. Т. 2: Г–Д. С. 310.

Рыбаков М. Множество лиц Александра Дейча. 2010. URL: http://gazeta.zn.ua/CULTURE/mnozhestvo_lits_aleksandra_deycha.html.

Рысак А. Животворный источник духовного вдохновения. Поэзия Леси Украинки в русских переводах. Львов, 1981. 146 с.

Чепалов О. Олександр Дейч, людина на всі часи. *День*. 2010. № 157. 3 вересня. URL: https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayinci-chitayte/oleksandr-deych-lyudina-na-vsi-chasi.

REFERENCES

(2013). Aleksandr Dejch – Ukraina v serdce, Vselennaja v dushe : Perepiska M.T. Ryl'skogo s A.I. Dejch. [Alexander Deych – Ukraine in the heart, the Universe in the soul: Correspondence of M.T. Rylsky with A.I. Deych]. *Renessans – Renaissance, 2, 3*, 202, from https://renaissanceworl.ucoz.ru/index/pamjat_2013/0-52 [in Russian].

Dejch Aleksandr Iosifovich [Deych Alexander Iosifovich]. In *Kratkaja literaturnaja jenciklopedija (KLJe) – Brief Literary Encyclopedia (CLE)*, from http://feb-web.ru/feb/kle/kle-abc/ke2/ke2-5601.htm [in Russian].

Dejch, A. (1954). *Lesja Ukrainka. Kritiko-biograficheskij ocherk. Izd. vtoroe, dop. [Lesya Ukrainka. Critical biographical sketch. Ed. second, add.]*. Moscow: Goslitizdat [in Russian].

Dejch, A. (1971). *Lomikamen'. Povest' o Lese Ukrainke [Saxifrage. The Story about Lesya Ukrainka*]. Moscow [in Russian].

Drob'jazko, L. (2001–2020). Dejch Oleksandr Josypovych [Deych Oleksandr Yosypovych]. In I.M. Dzjuba et al. (Eds.), *Encyklopedija suchasnoji Ukrajiny: u 30 t. – Encyclopedia of modern Ukraine: in 30 volumes.* Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, from https://esu.com.ua/search_articles.php?id=21321 [in Ukrainian].

(2010). «Zhivem soderzhatel'no i – pateticheski bestolkovo…»: Pis'ma A. Dejcha M. Ryl'skomu [«We live meaningfully and pathetically stupidly…»: Letters from A. Deych to M. Rylsky]. *Yehupets – Egupets, 19*, from http://ju.org.ua/en/publicism/369.html [in Russian].

Zakharova, Gh. (2002). *Osjajani soncem [Illuminated by the sun]*, from https://dt.ua/SOCIETY/osyayani_sontsem.html [in Ukrainian].

Kechinov, M. (2013). *A.I. Dejch. Sovetskij literaturoved mirovogo masshtaba [A.I. Deych. Soviet literary critic of the world scale]*, from http://comstol.info/2013/05/obshhestvo/6540 [in Russian].

Konstantinova, E. (2009). *Serce i chas Dejch [Heart i hour Deych]*, from https://dt.ua/SOCIETY/sertse_i_chas_deych.html [in Russian].

Krikunenko, V. (2010). Vostrebovannyj vremenem Dejch [Demand for time Deych]. *Renessans – Renaissance, 3*, from https://renaissanceworl.ucoz.ru/index/k_r_i_t_i_k_a/0-11 [in Russian].

A. Dejch (Ed.), (1971). *Lesja Ukrainka v vospominanijah sovremennikov [Lesya Ukrainka in the memoirs of contemporaries*]. Moscow [in Russian].

Lukashev, V. (1991). Charivne pero Oleksandra Dejcha. [The magic pen of Alexander Deych]. *Ukrajinsjkyj teatr – Ukrainian theater, 1,* 31–32. Kyiv [in Ukrainian].

(2009). *Mezhdu serdcem i vremenem : Vospominanija ob Aleksandre Dejche [Between Heart and Time: Memories of Alexander Deych]*. Kyiv : Feniks [in Russian].

Mihajlova, M. (2010). «Jetot mudrec nikogda ne sostaritsja…» [«This sage will never grow old…»]. *Znamja – Banner, 11,* 204–206. [in Russian].

Pashhenko, V. (2009). U Kyjevi prezentuvaly knyghu «Mezhdu sercem y vremenem. Vospomynanyja ob Aleksandre Dejche» [In Kiev presented the book «Between heart and time. Memories of Alexander Deych»]. *Ukrinform – Ukrinform*, from https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:pXaTjGp6Zk0J:https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/814376-u_kiv_prezentuvali_knigu_megdu_serdtsem_i_vremenem_vospominaniya_ob_aleksandre_deyche_818800.html+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua [in Ukrainian].

Rybakov, M. (2004). Dejch Oleksandr Josypovych [Deych Alexander Yosipovich]. In V.A. Smolij et al. (Eds.), *Encyklopedija istoriji Ukrajiny –Encyclopedia of the History of Ukraine* (Vols. 1–10; Vol. 2), (p. 310). Kyiv : Nauk. Dumka [in Ukrainian].

Rybakov, M. *Mnozhestvo lic Aleksandra Dejcha [Many faces of Alexander Deych]*, from http://gazeta.zn.ua/CULTURE/mnozhestvo_lits_aleksandra_ deycha.html [in Russian].

Rysak, A. (1981). *Zhivotvornyj istochnik duhovnogo vdohnovenija. Pojezija Lesi Ukrainki v russkih perevodah [Life-giving source of spiritual inspiration. Poetry of Lesya Ukrainka in Russian translations]*. Lviv [in Russian].

Chepalov, O. (2010). Oleksandr Dejch, ljudyna na vsi chasy [Alexander Deych, a man of all times]. *Den – Day*, 157, from https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayinci-chitayte/oleksandr-deych-lyudina-na-vsi-chasi [in Ukrainian].